

Богдан Косановић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за славистику
kosanovic@neobee.net

УДК 811.161.1'373.23:821.161.1-1.09
<https://doi.org/10.18485/slavistika.2018.22.2.17>
оригинални научни рад
примљено 16.02.2018.
прихваћено за штампу 04.10.2018.

АНТРОПОНИМИ ПУШКИНОВИХ ПЕСАМА ЗАПАДНИХ СЛОВЕНА

Ово истраживање је један од сегмената књиге о *Српском Пушкину*, која је у припреми за штампу. У датом тексту предмет нашег истраживања је корпус антропонима Пушкиновог зборника *Песме Западних Словена* („Песни западних славян“, 1834). Као предтекст овог циклуса послужила је мистификација зборника француског писца П. Меримеа *Гусле* („Guzla“, I издање 1827), дела према чијем се подражавању руски песник понео стваралачки. Изабравши за препев једанаест песама из *Гусала*, он је додао још три које је сам написао, и две које је превео са српских оригинала, користећи антологију Вука Караџића.

Кључне речи: Пушкин, Песме Западних Словена, Мериме, мистификација, српска и руска имена.

The study discusses the problem of the onimization of anthroponyms from the largest poetic cycle of Pushkin "Songs of the Western Slavs" (1834). We conducted an analysis from the etymological standpoint and the stylistic function of the fabula and form, comparing them with the French original ("Guzla" P. Merimee), and their translations to the Serbian language. Conclusion: Onomastics, first at all anthroponyms in "Songs of the Western Slavs" is the result of Pushkin's great interest for Serbs and Serbian history and culture.

Keywords: Pushkin, Songs of the Western Slavs, Merimee, mystification, Serb and Russian names.

Над Сербией смилуйся Ты, Боже!
(А. С. Пушкин)

Општепознато је да је непосредним поводом за настанак *Песама Западних Словена* послужило Пушкиново познанство са „Изабраним илирским песмама“, тј. анонимно штампаним фалсификатом Меримеа, под насловом *Гусле*. Такође знамо да су се и у просуђивању фолклорне „оригиналности“ датог зборника преварили не само такви песници као што су: А. Пушкин, А. Мицкевич, Т. Готије, Ж. Нервал, него и историчар Л. Ранке. (Није насео једино В. Гете). Ипак, овде ваља имати у виду и друге мотиве Пушкиновог интересовања за тематику Балканских Словена, најпре популарно у тој епоси интересовање за народно стваралаштво уопште, а пре свега за „егзотичне“ етникуме. Узгред речено, пре него што се латио да пише *Песме Западних Словена* Пушкин је већ био испољио свој таленат у писању бајки: *Бајка о попу и његовом слуги Балди* („Сказка о попе и работнике его Балде“, 1830); *Бајка о медведици* („Сказка о медведихе“, 1830); *Бајка о цару Салтану* („Сказка о царе Салтане“, 1831); *Бајка о рибару и рибици* („Сказка о рыбаке и рыбке“, 1833, у рукописној белешци назвао ју је „српском“!); *Бајка о мртој принцези и о седморици јунака* („Сказка о мертвой царевне и о семи богатырях“, 1833); *Бајка о златном петлићу* („Сказка о золотом петушке“, 1834).

Скоро истовремено и Н. Гогољ је обратио пажњу на богатство украјинског фолклора, преосмишљавајући га у својим бајколиким *Вечерима у сеоцету код*

Дикањке („Вечера на хуторе близь Диканьки“ (1831-1832) и штампаној у зборнику *Миргород* легендарно-фантастичној приповести *Виј* („Вий“, I редакција 1835, друга - 1842).

Несумљива је чињеница да је на Пушкинове погледе на свет, те и његова естетичка схватања, утицало и словенофилство, чињеница да га је посебно привлачила српска слободољубивост, са којом је имао прилике и да се боље упозна за време боравка у Кишињову, када је дошао у додир са српским устаницима-емигрантима. Од не малог значаја било је и познанство са професором Харковског универзитета, чланом Руске академије наука, А. Стојковићем, као и велетрговцем и банкарком И. Ризнићем, чија је супруга Амалија једно време била његова муза. Пре *јужног прогонства* Пушкина је саслушавао и спасио од наступа царског гнева генерал М. Милорадовић, у чијим жилама је текла српска крв. Још нешто: када је писац почео рад на свом роману *Арапин Петра Великог* („Арап Петра Великог“) између осталог користећи се изворником „венецијанског историчара“, он није знао да је тај анонимус у ствари Србин Ј. Орфелин, као и да је Пушкиновог претка „Арапина“ својевремено као дечака Петру Првом поклонили Сава Владиславич Рагузински. Најзад, додајмо још и чињеницу да су се антологије српских народних песама, које је сакупио и издао Вук Караџић, налазиле на почасном месту у Пушкиновој библиотеци.

Пада у очи да је зборник *Песме Западных Словена* својим обимом и композиционо-структурним обликовањем јединствен у целокупном Пушкиновом стваралаштву. Он се формално састоји од 16 песама, мада ка њему очигледно гравитирају још две: *Бајка о рибару и рибци*, коју руски писац у рукописном белешкама назива „XVIII српска песма“, из чега се може извући закључак да је започети превод *Хасанагинице* (*Что белеет на горе зеленой...*) требао да буде XVII по реду. Узгред речено, својим покушајем превода ове познате десетерачке народне баладе Пушкин се уврстио у знамените светске преводиоце датог ремек-дела српског епоса, као што су: А. Фортис, Ј. В. Гете, Ј. Грим, В. Скот, Ш. Нодје, П. Мериме, А. Востоков, па све до А. Ахматове и др.

Користећи књижевно-уметнички метод груписања, хотимичног обједињавања песама у један те исти циклус, Пушкин се руководио следећим принципима:

1. Жанровско јединство (стихови имитирају фолклорне песме);
2. општа тематика свагдана и подвига јужнословенских народа (најпре Срба), настањених западно од Русије (!);
3. одраз заједничких идејно-тематских веза;
4. сужејно-фабуларна повезаност;
5. често позивање на једне те исте ауторе-приповедаче – Меримеа и песника-гуслара Јакинфа (Мериме га назива Хијацинтом) Маглановића;
6. моделовање јунака исте историјске епохе, али „различитих гласова“;
7. све песме су конципиране истим методом и сличним стилских средствима.

Ваља истаћи да сваку песму можемо појединачно читати као издвојену целину, али да се њен прави идејно-уметнички смисао заправо разоткрива унутар интегралног циклуса.

Анализу ономастике Пушкинових *Песам* спроводимо следећи њихов редослед у циклусу, углавном се задржавајући на *антропонимима*. Притом нас занима културолошка, књижевноисторијска, етимолошка и реторичко-стилистичка осо-

беност личних имена и презимена. Као полазиште послужио нам је схоластички исказ А. Ф. Лосева из његове студије *Филозофија имена* („Философия имени“):

„Име је стециште разних физиолошких, психичких, феноменолошких, логичких, дијалектичких и онтолошких сфера. Ту је згуснута и сабијена суштина како људско-разумног, тако и сваког другог људског и нељудског, разумног и неразумног бића и живота“ (Лосев 1927: 43; превод наш – Б. К.).

Прелазећи сад непосредно на Пушкинов зборник о коме је реч, примећујемо да је већина *Песама* (13 од укупно 16/18) осмишљена у жанру типично романтичарске *баладе*. По правилу, то су песме наглашеног драмског садржаја, прожете егзотичним колоритом што опевају тајанствене, фантастичне догађаје, легенде и митове, необичне доживљаје и подвиге јунака, са пренаглашеним мотивима части и судбинске предодређености. (Краљ - отац Радивоја, Јанко Марнавић, Радивој из Велике Зенице, Тодор, хајдук Хризидић и његови синови, Јакинф (тј. Хијацинт) Маглановић, Црни Ђорђе и његов отац Петар, Павле, Јелица и Павловица, краљевић Јан, Јелица–Водена вила итд.)

Као својеврсна варијанта жанра баладе коришћена су *привиђења*, као што нам је познато доста распрострањена као уметнички поступак у средњовековној литератури, да би била прихваћена и од стране песника-романтичара. Овај поджанр највише је препознатљив по прожетости мистицизмом, митологијом, предањима, чудесима... Често, као што је то, на пример, код Пушкина и Гогоља, јунаци промишљени у овом кључу приповедају о својим визијама – боравцима у оностраном свету, а појединци су и грешници који се кају и пред Богом окајавају своје грехе. У том смислу је карактеристично да је у **песми 1**. Пушкиновог зборника – *Краљево привиђење („Видение короля“)* – у самом наслову истакнута његова жанровска баладна таксономија. У овој почетној песми циклуса маркирана је и главна особеност Пушкиновог приступа именословљу Меримеовог зборника: редукција историјског дискурса основног текста, баш као и броја личних имена јунака. Код Меримеа босански краљ се зове Степан-Тома I, а Султанов целат је назван Махмуд, Степан-Тома I је погинуо од руку својих синова – Степана II и Радивоја. Код Пушкина се помиње једино име издајнице Радивоја, на кога Турци навлаче кафтан од коже огуљене са тела његовог рођеног брата. А он се, са своје стране, у смртним мукама каје, подразумева се због оцубиства, доживљава кенозис: „Прав ты, Боже, меня наказуя! / Плоть мою предай на растерзанье, / Лишь помилуй мне душу, Иисусе!“. Притом су сви ужасни призори осликани као очево *чудновато привиђење* (у Пушкиновом изворнику *чудное виденье*) у цркви.

Име *Радивой* (код Меримеа: Radivoi) припада српским, па је сасвим природно у тексту Пушкиновог превода остало у истом облику (Puškin 1979: 250). Етимологија овог имена указује на његово старословенско и црквенословенско порекло од придева / категорија стања: ‘радъ’ = радостан, задовољан, пријатан, сагласан, + именица ‘вой’ = војска, војник; отуд: *Радивој* = рад војевати, ратовати (Šimundić 1988: 281). Дакле, ово име припада словенским именима старог порекла, која указују на карактерне особине његовог носиоца.

Сада нам ваља објаснити у зборнику често присутан теоним *Исус* (рус. *Иисус*). На њега се, на пример, позива у својим самртним мукама Радивој (наратор каже:

„При сем имени церковъ задрожала“). ‘Иисус’ је хеленизовано име, пореклом од јевр. ‘*Јегошуа*’ – скраћ. ‘*Јешуа*’ – у значењу „помоћ Јехове“, *Спаситељ*. Име припада неколиким знаменитим мужевима Старог Завета. Према Јеванђељима, овим именом је Арханђел Гаврило назвао оваплоћеног Сина Божијег, Друго лице Пресвете Тројице, Спаситеља људског рода од грехова. (Неки савременици су уз његово име додали и увредљив атрибут ‘Назарећанин’, у смислу становник Назарета Галилејског, да би истакли како се он родио у безначајном, малом граду). Треба додати да је именоване ‘Христос’ грчки превод јеврејског ‘Машијах’, што значи ‘Месија’, ‘Помазаник’, ‘Избавитељ’. Теолози скрећу пажњу да су својом сакрализацијом ови појмови добили референцијално значење *супстанције*. (Вид. расправе руских црквених подвижника и мислилаца – схимонаха Илариона, јеромонаха Антонија, архиепископа Антонија, архиепископа Никона, С. Тројицког, В. Ерна, П. Флоренског, С. Булгакова, А. Лосева и др. - о поштовању Имена Божијег, које су вођене у прве две деценије XX века, а на којима се овде не можемо задржавати).

У другој песми Пушкиновог циклуса, под насловом *Јанко Марнавић* („**Јанко Марнавич**“), судбински догађаји дешавају се у цркви Светог Спаса. ‘Съпас’ је старосл. и црквеносл. скраћена форма од *Спаситељ*, тј. Исус Христос. У преводу на српски (преводилац М. Живанчевић) из разлога *licencia poetica* задржан је кратки облик теонима *Спас*, мада је у свакодневној употреби чешићи дуги – *Спаситељ*. Занимљиво је да је у оригиналу песме акценат на топонимици халуцинантног привиђења сјаја плаветног пламичка, који лебди над гробом нехотице убијеног побратима (код Меримеа наслов је *Пламен Перушића - La flamme de Perussith*, а црква није именована). Код Пушкина је нагласак стављен на горко кајање и катарсу бега Јанка Марнавића, који се, тражећи спасење душе, цео дан моли Богу троструком Исусовом „једва чујном молитвом“, и умире.

Јанко је деминутивни облик личног имена *Јан* < новогрч. *Ιάννης* < јевр. *Yōhanan* (при чему је *Yō* сажето од *Yahveh* = Бог и *hānān* = милостив). Облик *Јан* је распрострањенији у чешком, пољском, белоруском и украјинском именослову. Уместо њега у руском и јужнословенским језицима налазимо изведено име *Иван*. Облик презимена *Марнавић* засад нисмо успели да потврдимо у приручницима личних имена и презимена. По свој прилици, он је ужег, локалног порекла. Речници бележе провинц. *мърно* – прилог у значењу *марљиво* и глагол *мърнути* = ударити, треснути.

Залутали Јанков метак погодио је „изабраног брата“ - бега *Кирила* (рус. бег *Кирила*). (Код Меримеа фигурира и његово презиме – Перван, које Пушкин изоставља). Овде је интересантно да Пушкин употребљава управо руску разговорну варијанту имена, са једним –л и завршетком –а, уместо каноничног *Кирилл*. У преводу на српски (М. Живанчевић) име гласи *Кирило*, што је у *Речнику личних имена код Срба* означено као варијанта од *Кирил* (Грковић 1977: 111).

У широкој употреби код Срба је још једна адаптирана варијанта тог имена – *Тирило*. У француском језику (значи и код Меримеа) овај антропоним је забележен у облику *Cyrille* и изведен је од латинског *Cyricus* = господар. У српском и руском језику адаптација је ишла преко грчког језика: *Kirios* = господ (-ар), владика; *Kyrillos* = господов, владичански. Тако се објашњава порекло великог

словенског просветитеља и светитеља Кирила, по коме је назавано једно словенско писмо.

У **трећој песми** – *Битка код Велике Зенице („Битва у Зеницы-Великой“)* јунак је поново *беглербег Радивој*, али је овај пут у српском преводу М. Живанчевића његово име дато у облику *Радивоје*. Облик *беглербег* можемо сматрати својеврсним таутолошким именовањем, имајући у виду да ‘bey’ (множ. ‘beyler’) на арап. и турском језику означава титулу – додаток имену муслиманског великодостојника (Smailović 1977: 165). Радивој се бори против *басурмана* (изопачено од татарског, турског и казашког ‘musulman’ = иноверац). Радивој је опкољен и саветују му да бежи од *Селихтара*. Назив Селихтар (турски *маченосац*) је актант, овде у функцији заједничког имена субјекта. Успут, Мериме му је доделио лично име - *Mehmet*. На крају песме аутор уводи извесног Тому (*Thomas*), који узалуд предлаже Радивоју свога белог коња за бекство са крвавог бојног поља. Као што примећујемо, у делу француског писца је мало словенских реалија, те и „словенског духа“ у целини. Пушкин је то осетио и у своје препеве, креирајући ликове, уносио текстовне измене: уместо инородног *Thomasa* он уводи општесловенског *Георгија*, уместо белог коња – *коња вранца* (рус. „коња вороного“, стереотип словенског фолклора).

Георгиј је посебно распрострањено календарско име код хришћана, присутно у различитим адаптацијама. Оно је у словенским језицима калковано из грчког: ‘Geōrgios’ (<‘gēorgos’ = земљорадник, ратар) и латинског ‘Georgius’. Грчки етимон је код православних Срба дао варијанте *Георгиј / Георгије*. Ипак, ово име се употребљава пре свега у црквеним круговима, ређе су га добијали и други образовани људи. Међутим, за Јужне Словене је карактеристична једна посебна адаптација, настала као резултат преласка грчке групе ‘ge’ у ‘ђ’. Отуд се у ширим народним круговима ово име среће као *Ђорђе* (руски аналог је *Георг*). Управо као *Ђорђе* дато име је присутно и у српском преводу Пушкиновог текста. Међутим, у српском наглашено дуго *о* може да пређе у *у*. Тако се из истог корена добија име *Ђурђе* (руски аналог је *Јуриј*), те и презиме *Ђурђевић*, празник *Ђурђевдан* (руски Јурьев день, 6. маја по Јулијанском календару). Испада да су срп. *Георгиј(-е)*, *Ђорђе (Ђурђе)* и *Ђорђије* номинативни дублети са идентичном појмовном везом.

Четврта песма - *Теодори Јелена („Феодор и Елена“)* одликује се фантастично-бајковитом атмосфером и мноштвом ликова. И у овом случају Пушкин је слободно препевао Меримеов текст, сажимајући га (из два дела у један) и адаптирајући. Муж лепе Хелене (*Hélène*) - *Theodore Koporka* код Пушкина је сачувао само русификовано име *Фјодор (Феодор)* (графиком Пушкиновог доба Феодоръ; на савременом српском се слово *Ф* означава са *Т*, отуд се то име преводи као *Теодор / Тодор*). Рекло би се да је то име које је лако протумачити. Оно води порекло од дводелног грчког ‘Theódorōs’ < ‘Theos’ = Бог; ‘dorōn’ = дар. (Код Јужних Словена честа су одговарајућа имена *Божидар, Богдан*).

Француско *Hélène* (<етимолошки од грч. ‘Helénē’ = блесак, сјај) у руском и српском даје *Јелена* (руском графицијом *Елена*). У српском вокативу преведено је деминутивно као *Јела*. Антропоним *Иван* смо већ протумачили - поводом имена *Јан(-ко)*. Презиме *Стамати* (код Меримеа уз име *Пјеро*, франц. *Pierrot*, кога

нема код Пушкина) грчког је порекла. Оно припада такозваним „заштитиним именима“ патријархалног начина живота. Његово значење је: *доста! прекини!* – са референцијалним смислом спречавања рађања женске деце. Српски преводилац (М. Живанчевић) преноси ово презиме у облику *Стамаћ*, који се среће у Далмацији. Али, овде бисмо приметили да постоје и одговарајућа српска имена као што су: *Станко*, *Стојан*, и од њих изведена презимена.

У овој песми, као и у неким већ поменути и оним које следе, Пушкин сведочи о хришћанском осећању и созерцању света код Јужних Словена. Његова трагична јунакиња Јелена се куне у своју невиност „пречистим именом Марије“. (Упор. код Меримеа *la bienheureuse vierge Marie*). Марија је библијско име које води своје порекло од старојевр. / арамејског *'Miriām' / 'Mariam'*, да би кроз грчки и латински облик *Maria* ушло у све светске језике. Етимолози сматрају да је основно значење овог имена: *мила, вољена; узвишена, веома цењена*. У Новом Завету је осим Богородице (она је и Мадона и Пречиста Дева) прослављена још и као мирносица Марија из галилејског градића Магдале, дакле – Марија Магдалина.

Песма пета – Влах у Венецији („Влах в Венеции“) – представља једно од најупечатљивијих сведочанстава шароликости имена/назива етникума и друштвених група, које у Пушкиновом тексту функционишу као ономастички у улози „заједничког имена“: Срби, Турци, Јевреји (Жидови), Бошњаци, Илири, Далматинци, Власи / Морлаци, Венецијанци (Млеци), богумили (секта)... У песми која је сада предмет наше пажње Пушкин говори о *Власима*, уместо прилично митолошке народности *Морлака* (код Меримеа то су његови омиљени *la Morlaque*; овај кајконим од њега је преузео и А. Мицкевич). Етногенеза Влаха је доста нејасна. Зна се да њихов назив води порекло од *'vels'* – речи немачко-словенског порекла, која је у стара времена значила *странац* што општи на старом латинском и романским језицима. У разним временима термин *Влах* је означавао разне народе / етничке групе: у средњем веку становнике Дубровника и италијанског приморја, да би се затим примењивао на Србе у Босни и Далмацији, али и на нека друга, претежно номадска балканска племена. Доцније су турски освајачи почели да пежоративно зову Власима своје хришћанске поданике. Српски преводилац (Ж. Петровић) наслов Пушкинове песме превео је као *Влах у Млецима*. Називом *'Млеци'*, примењено на град и републику Венецију, а онда и на њихове становнике, у XVIII и XIX веку користили су се словенски народи. (Сматра се да овај ономастик дугује порекло необичним звучним алтернацијама – од *Венеци* > *Мнеци* > *Млеци*).

Наратор Димитрије (*Дмитрий*) жали се да га је, после растанка од своје Прасковје (рус. *Парасковья*), лукави Далматинац („далмат лукавый“) наговорио да оде на рад у Венецију, али он тамо не бива срећан. Име *Димитрије* пореклом је од грч. *'Dēmētrios'*. Само име настало је од присвојног придева *'Dēmēter'* > *'Dēmētrā'*. *Деметра* је била посебно поштовано божанство – богиња земљорадње и плодности. У преводу на српски (Ж. Петровић) јунак је назван *Дмитар* (скраћено од Димитриј) *Алексић*. Овде је преводилац погрешно, јер је Пушкиново *Алексеиц* патроним, образован од мушког имена *Алексеј* (грч. *'Алехо'* – штитити).

Парасковја је разговорно-народска варијанта женског имена *Прасковја* (рус. *Прасковья*, од грч. 'parasquē' – петак. Српска адаптација: *Параскева* (тако је превео Ж. Петровић). Постоји и српска народска варијанта овог имена – *Петка*. Ово име носи позната хришћанска мученица, веома поштована код Срба, утолито пре што се частице њених моштију чувају у Београду.

Песме шеста, седма, осма, девета и десета су мање занимљиве са тачке гледишта ономастике. Презиме „храброг хајдука Хризића“ је балкански турцизам арапског порекла ('rz', 'hrz', 'herz' – честитост, поштење, поштовање). Презиме је сасвим у складу са познатом латинском пословицом која претпоставља да је име обележје човековог карактера (*Nomen est omen*). Хризићева супруга такође има позитивно маркирано име, изведено од грч. 'Katharios' (чист) – отуд 'Ekaterine' = чиста нада. У српском језику *Катарина* (тако је у преводу М. Живанчевића) и *Катерина* су варијанте имена *Јекатерина*.

Према Меримеовој концепцији Хиацинт Маглановић (Hyacinthe Maglanovich) је гуслар-песник, својеврсни аутор песама у прози, који формално није њихов јунак. Насупрот томе, код Пушкина је он главни лик *Погребне песме* (7. „**Похоронная песня**“), прве у циклусу која је препевана римованим стиховима. Име *Хиацинт* је латинска варијанта грч. 'Yakintos'. *Хиацинт* (једно од грчких божанстава) је симболичко именовање по цвету *хиацинту* (рус. *гиацинт*). Међутим, метаономастичне варијанте – руска *Иакинф* и српска *Јаким* образоване су од старојевр. и грч. облика 'Yoakim', при чему је 'Yo' скраћеница од 'Yahveh' = Бог, и 'Yakim' = узвисити. Презимена *Маглановић* нема у фондовима одговарајућих речника. Допуштамо претпоставку да је оно дериват од речи *магла*.

Интересантно је да је Меримеов јунак *Konstantin Jacoubovich* код Пушкина преименован у *Марка Јакубовића* (рус. *Марко Якубович*). Може се претпоставити да је то Пушкин учинио под утицајем познанства са српским епосом, циклусом песама о Марку Краљевићу. Ту је занимљиво да Пушкин дато име мења по падежима. *Марко* – од лат. 'Markus' = војник. *Јакубовић* – од старојевр. 'Yahakob', арапског и турског 'Ja'kub'. У Светом Писму се то име транскрибује као *Јаков* = Следбеник Божији. Преименована је и Константинова супруга - *Илиада*, добила је Словенима ближе име *Зоја* (рус. *Зоя*, од грч. 'Zōē' = црквеносл. живот).

Мериме је написао песму у прози под насловом *Монтенегрини* (*Les Monténégrins*). Пушкин ју је препевао у мелодичну осмерачку римовану песму, насловљену као *Бонапарта и Црногорци* (9. „**Бонапарт и черногорци**“). Као што је познато она у Црној Гори одавно има култно значење.

У овом случају коментар захтева презиме *Бонапарта*. То је романизирани (пофранцужени) назив за породице са Корзике, пореклом од итал. 'buona' = добар, ваљан, и 'parte' = део. А. Суперанска га убраја у категорије чији етимолошки смисао нема никакво одређено значење и које „прелазе из једног језика у други без превода“ (Суперанская 1978:71).

Једанаеста по реду - *Песма о Црном Ђорђу* („**Песня о Георгии Черном**“) је, да поновимо, оригинална Пушкинова. Већ је било речи о имену Георгиј(-е) и његовим еквивалентима у српском (поводом *Битке код Велике Зенице*). Сада ћемо се задржати на имену историјске личности која је постала веома позната као *Карађорђе Петровић*. Рукопис песме *Карађорђевој кћери* („Дочери

Карагеоргија“, 1820, вид. Пушкинский дом, фонд 244, оп. 1, № 830 и № 217-218) показује да се Пушкин колебао у именовану вође Првог српског устанка. Наиме, имао је варијанте: *Георга Черног* / *Кара Георга*. После четрнаест година он се определио: у наслов своје песме ставио је русификовану преводну варијанту, уз име дао метафорички надимак, завршивши стихом: „*С той поры Георгий Петрович / У людей называется Черный*“. Према Пушкину мајка му је дала тај надимак, проклевши га за убиство оца. То, дабоме, противречи верзији по којој је надимак мотивисан телесним обележјем: тако су га назвали непријатељи – Турци, због његове црне пути (‘*Kara*’ на турском значи *црни*, рус. *черный*). Његовог оца Пушкин је назвао *Петро*, што је руска дијалекатска и украјинска варијанта христјанизованог византијског имена *Петар* (рус. *Петр*, од грч. ‘*Petros*’, лат. ‘*Petrus*’ = камен, стена, хрид). Успут речено, П. Флоренски име *Петар* наводи као илустративан пример „да је свако лично име по својој лингвистичкој материји истовремено заједничко име, макар да је припојено одређеној личности“ (Флоренский 1988 : 50; превод наш – Б. К.). Још једном обраћамо пажњу на чињеницу да је на завршетку своје песме Пушкин српског вођу назвао по имену и патрониму. Овде би било умесно присетити се закључка енглеског теоретичара Џ. Андерсона: „(...) патроними нас поново враћају породичним релацијама“ (Anderson 2007: 301). Општепознато је да се код Срба у новије време изгубило именоване по патрониму, али је ипак преводилац М. Павић употребио инверзивну фолклорну синтагму *Петровићу Ђорђе*. Исправно, јер су се у српској и црногорској традицији презимена некада градила од очевог имена, а то је била и мотивација не само у случају српске, већ и црногорске династије *Петровић*. Са друге стране, са тачке гледишта генологије, занимљиво је да се у именовану српског вође укоренило двокомпонентно име *Карађорђе*, мотивисано надимком (cognomen) ‘*Kara*’ + личним именом (praenomen) *Георгиј*. Оно не само да је преточено у ново име, већ је од њега формирано и презиме рода Карађорђевића, једне од две српске краљевске династије. Куриозитет је да је вољом судбине лепа грофица Аурора Карловна Шернавал (1808- 1902; после удаје: Мусина-Пушкина), муза многих песника *Пушкиновог круга*, била прабаба фактички последњег српског владара из династије Карађорђевића – регента Југославије (1934-1941) - кнеза Павла Карађорђевића (1893 -1976).

И вођи Другог српског устанка, утемељивачу друге династије, Милошу Обреновићу Пушкин је посветио оригиналну песму **12. Војвода Милош** („**Воевода Милош**“: „*Над Сербией смилуйся Ты, Боже!*..“). ‘*Милош*’ је типични јужнословенски облик од придева *мили*. Он се среће, мада ређе, и међу Западним Словенима.

Кратка комична прича *Jeannot (Иванушка)* је засигурно једна од најнеуспешнијих у зборнику „Гусле“. Али зато Пушкинов превод, опет, сведочи о поетском осећању и књижевноуметничком мајсторству руског песника, који је овом делу удахнуо пунији живот, одговарајућом ритмиком и римама, променивши и наслов у *Вукодлак (13. „Вурдалак“)*, а главног јунака – плашљивог дечака - назвавши *Вањом* (рус. *Ваня*, кратка хипокористична верзија имена *Иван*). У српском преводу М. Живанчевић је искористио исти еквивалент – *Вања*.

Пушкин се лично није сретао са Вуком Караџићем (1787 – 1864), али је евидентно био један од његових ревнских поштовалаца. О томе не сведоче само

белешке и уметнути папирићи у књигама из његове библиотеке – у збирци *Српских народних пјесама, Рјечнику српског језика*, већ и превод двају песама из Вукове антологије: *Славуј* (10. „Соловей“) и *Сестра и Браћа* (14. „Сестра и Браћя“).

У медитативној елегији *Славуј* (код Вука: *Три највеће туге*) епски јунак жалостиво тужи *птици малој шумској* („птице малой лесной“) на свој удес – злосрећну судбину. Рано су га оженили, онда од жене раставили, коња му убили... Заједно са последњом, *Коњ се срди на господара* (16. „Конь“), то је песма у којој фигурирају безимени ликови. Али једна друга песма коју је Пушкин директно превео са српског, под новим насловом *Сестра и Браћа* (у оригиналу: *Бог нико не дужан не остаје*), сведочи о онтолошком маркирању идиомџа у његовом стваралаштву. Овде треба имати у виду да је у преводу на руски песник сачувао српска имена, прилагођавајући их само када је то било неопходно, руском говорном облику и ортографији. У српској народној песми браћа се зову *Павле* и *Радуле*. У Пушкиновој руској адаптацији они су: *Павел* и *Радула*. Име сестре – *Јелица* (код Пушкина *Елица*) – у суштини звучи као у српском оригиналу, без адаптације. *Павле*, тј. рус. *Павел*, етимолошки је пореклом од лат. ‘*Raullus*’ = мали. Име је постало значајно за библијски култ после Савлове промене вере (многобоштво), када је прихватањем хришћанства *Савле* (‘*Saullus*’) добио ново име *Павле*.

Радуле / *Радул* < пореклом је од придева *рад*, вољан.

Јелица је хипокористик од *Јелена* (грч. порекла, вид. о песми 4).

Жене обојице браће именоване су андронимима (идентификација по припадности мужу). Прва, код Вука *Павловица*, код Пушкина је постала *Павлиха*, а друга – *Радулова Љуба* - код Пушкина је задржала исто наименовање. *Љуба* - архаични придев у значењу *драга*, *мила* – трансформисан је у заједничко име за супругу уопште. Чини нам се да у оваквом облику представљена српска имена код руских читалаца имају улогу уметничког *онеобичавања*, могу се перципирати као егзотична.

Најзад, остало је да се позабавимо песмом–мистификацијом самог Пушкина. Занимљиво је да је песник у коментару ове песме (*Краљевић Јаниш* - 15. „*Яныш Королевич*“) приметно траг, тврдећи да је то делимични превод веома дугачке песме. У ствари, то је Пушкинова ауторска импровизација, која по неким спољашњим ознакама (имена краљевића Јана и принцезе Љубусе, хидроним Морава) указује на западнословенски (чешки) ареал. Све остало је лишено неког одређеног националног колорита, тако да пре свега одаје утисак атмосфере саздане осмишљавањем различитих мотива општесловенског фолклора. Невезан никаквим оригиналом, Пушкин је овде слободно бирао имена али, да одмах приметимо, стереотипно-фолклорна.

Јаниш је име-дериват од *Јан*, чешке и пољске варијанте имена *Иван*, чијом смо се етимологијом већ детаљно бавили у овом чланку. Атрибутивни додатак *краљевић*, баш као и *принцеза*, речит је пример апелатива – титуле, која означава владајуће представнике највишег социјалног слоја. Чешку принцезу Пушкин је назвао *Љубуса* (рус. Любуся), мада у чешким изворима као типичније фигурира име *Либуша*. Ово је име очигледно изведено од корена *люб-* (*любить*, *люба*;

наше љуб- и сл.). М. Живанчевић га је у преводу на српски језик адаптирао у не-обично – *Љубусија*. Краљевић се заљубљује у лепотицу „младу Јелицу“, али је није оженио. Биће да се ово име веома допало песнику, јер га је он поново преузео из српског именослова, у хипокористичкој конотацији од *Јелена*. Јелица је постала водена царица, а своју ћерку је назвала хидронимично *Русалка*. Овај митоантропоним је неуспело одјекнуо у преводу песме на српски језик (код М. Живанчевића), - као *Воденица*. Тако је превод довео до двосмислености. Добили смо конотативну контаминацију са значењем апелатива „водени млин“. Могуће је било одабрати и други, примеренији, преводни еквивалент. На пример, у српском језику је добро познат адекватни фразеологизам *Водена вила* (мање и *Русалка!*), а постоји и име *Водана* (Šimundić 1988: 370). Код Пушкина трећи назив ове необичне виле још више истиче сликовитост њеног митолошког карактера: реч је о митоантропозоониму *Див-Риба* (рус. *Дыв-Рыба*).

У светлу свега досад овде изложеног и анализираног следи најопштији закључак: циклусу *Песме Западных Словена* припада посебно место у поетичком универзуму Пушкиновом. Опште и незаобилазно место за оцену квалитета и значаја овог циклуса садржано је у познатом исказу Достојевског:

„Велико ремек-дело Пушкиново, међу ремек-делима његово ремек-дело, а да се већ не говори о пророчанском и политичком значају ових стихова“ (Достоевский 1987: 247); превод наш – Б. К.).

Три су главна разлога подстакла Пушкина да осмисли овај јединствени циклус: 1. његово словенофилство, пре свега романтичарско интересовање за Србе, њихову борбу за ослобађање од ропства; 2. интересовање за вредности српског фолклора, сугерисано и од стране многих познатих европских стваралаца; 3. занимање за митове, изузетне јунаке и мистификације.

Пушкинов избор песама (преводи / препевы / адаптације са француског, српског, али и његови оригинални стихови) резултирао је својеврсни еклектизам у избору антропонима, те и ономастичког фонда у целини. И у томе је Пушкин посведочио о својој „васељенској предусретљивости“ (рус. „всемирная отзывчивость“), способности преоваплоћавања.

Имена и презимена била су *задата* изворницима Проспера Меримеа и Вука Караџића, а у ауторским Пушкиновим песамама *балканским моделом света*, који је он подражавао. Целокупни ономастички корпус, антропонима понаособ, показује да Пушкин у својим препевима текст растерећује од многобројних имена оригинала, а чинећи свој избор, модификује их по правилима руске морфологије, фонетике и ортографије.

Ономастика *Песама Западных Словена* рефлектује особиту социолингвистичку знаковност, одражава различите историјске социјалне, географске, културне, етничке и конфесионалне сфере Балкана прве половине XIX века.

Песме Западных Словена одражавају Пушкиново религиозно осећање света у периоду када су оне писане. Наиме, тада је већ био прихватио позиције хришћанског православног миросозерцања. У том смислу је карактеристично премештање акцента са католичког дела Далмације (Меримеовог „илиризма“) на православне Србе, Црногорце и Бошњаке, што се запажа и у ономастичком огледалу. Пушкинови препевы, слободни преводи / адаптације боље одражавају

дух српског фолклора и менталитет српског народа као таквог од тобожњих Меримеових „изворника“. Ово је утолико карактеристичније за преводе *Српских народних пјесама* из збирке Вука Караџића и „подражавање српском“ у ауторским песмама самог Пушкина. Захваљујући својем генију Пушкин је могао и умео да добро пренесе колорит и специфику „националне супстанце“ (Хегелов термин) српског народа. Ако препевы из Меримеове збирке *Гусле* у принципу претпостављају поврагак оригиналу, онда и списак имена из Меримеовог текста, између осталог, сведочи о његовом фалсификату.

Највећи ауторитети у области версификације истичу улогу и значај *Песама Западних Словена* у настављању и усавршавању пута експериментисања којим је кренуо А. Востоков, развијајући руски народни стих: напуштање чистог силабичког система, са освртом на десетерац српске народне поезије. (Вид. Јакобсон 1987: 208-209; Гаспаров 1984: 128-129).

Приклањамо се коначном закључку да је осведочена хуманистичка социјално-историјска и етичка вертикала српских народних песмотвораца нашла свој одговарајући одјек у стваралачким препевима, преводима и Пушкиновим ауторским песмама. У целини узев, српски народни епос, преломљен кроз призму Пушкиновог генија, његове философије живота и уметности, не само што је потврдио своје уметничке вредности, већ је и добио нове димензије.

Цитирана литература

- Варшавская, Е., Панфилова, М. (ред.) Пушкинская энциклопедия 1799-1999. Москва: АСТ, 1999.
- Гаспаров, М. Очерк истории русского стиха. М.: Наука, 1984.
- Грковић, М. Речник личних имена код Срба. Београд: Вук Караџић, 1877.
- Достоевский, Ф. О русской литературе. Состав. Ю. Селезнева. М.: Современник, 1987.
- Лосев, А. Философия имени. М.: Издание автора, 1927.
- Словарь языка Пушкина, т. 1-4 (Т. 1 – ред. Илинская, И.; т. 2 – Сидоров, В.; т. 3 – Сидоров, В.; т. 4 – Григорьев, А.), Москва: Госудизд. иностр. и национ. словарей, 1956-1961.
- Суперанская, А. *Общая теория имени собственного*. Москва: Наука, 1978.
- Флоренский, П. „Магичность слова: Имеславие как философская предпосылка. Об Имени Божиим“. *Studia Slavica Hungarica*, Budapest, 34/1-4, 1988: 25-80.
- Јакобсон, Р. „Пушкин и народная поэзия“. *Работы по поэтике*. Москва: Прогресс, 1987, 206-209.
- Anderson, J. *The grammar of names*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Smailović, I. *Muslimanska imena orijentalnog porijekla u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Institut za jezik i književnost, 1977.
- Šimundić, M. *Rječnik osobnih imena*: Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1988.
- Škaljić, A. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost, 1965.

Извори

- Пушкин, А. (1955), *Песни западных славян*, [В:] *Сочинения в трех томах*, т. I. Москва: ГОСУДИЗДХУДЛИТ, 332–365.

- Мериме, П. Гусле или избор илирских песама сакупљених у Далмацији, Босни, Хрватској и Херцеговини / Предг., превод и коментари М. Павловић. Београд: СКЗ, 1996.
- Mérimée, P. *La Guzla ou choix de poésies illyrique, recueillies dans la Dalmatie, la Bosnie, la Croatie et l'Herzégowine*. Paris: chez F. St. Leolault, XII, 1827.
- Puškin, A. (1979), „Pesme zapadnih Slovena”, [U:] *Sabrana dela u osam knjiga* / Red. i predg. dr M. Pavić, knj. I. Beograd: Rad, 245–285.

Богдан Косанович

АНТРОПОНИМЫ В ПЕСНЯХ ЗАПАДНЫХ СЛАВЯН А.С. ПУШКИНА

Резюме

Анализ ономастического корпуса, прежде всего антропонимов, в *Песнях западных славян* А.С. Пушкина (1834) мы проводим с точки зрения этимологии и стилистической фабульно-сюжетной функции, сравнивая их с первоисточником – французским оригиналом П. Мериме („Гузла“, 1827), с одной стороны, а с другой, с их сербским переводом М. Павловича, а также с переводами пушкинского цикла на сербский язык, представленными в Собрании сочинений Пушкина в 8-и томах (под ред. М. Павича). Вывод: *Песни западных славян* являются плодотворным подтверждением пристального интереса Пушкина к сербам, их истории и культуре.

Ключевые слова: Пушкин, *Песни западных славян*, Мериме, сербские и русские имена.